

”Den tredje säger alls ingenting” – Om tystnadens tonbilder

– Varför kan han inte prata? undrar modern. Hon och fadern har tre barn och det tredje barnet säger ingenting, fastän talet borde ha kommit i gång för flera år sedan. Vi möts på mottagningen dit de har kommit för ett första besök. Modern tittar på mig med forskande ögon som om hon letar efter ett omedelbart svar i mitt ansikte. Fadern försöker se behärskad ut. Barnet blickar oberört ut i rummet, frånvarande från ögonblicket vi befinner oss i. Från någonstans ur mitt minnes vindlingar klingar en sång om tre vandringsmän som kommer på vägen – den ene halt, den andre blind och så den tredje som ”säger alls ingenting”.

Skalden Evert Taube diktade vaggvisan *Byssan Lull*, en sång som är folklig och traditionell till sin karaktär där texten med tiden fått variation. ”Byssan” växlar med ”vyssan”, om den tredje berättas i ursprungsversionen att han ”har trasiga kläder”. Jag har alltid funderat över vad dessa vandringsmän hade lämnat bakom sig. Vad hade de upplevt? Och varför sa den tredje ingenting?

I rummet där vi befinner oss möter barnets ögon inte mina. Jag får inget gensvar då jag försöker dra hans blick till mig. Jag står inför ett spegelblankt hav utan en våg, utan en vind. Känslan av att något döljs under ytan fångslar mig liksom Evert Taubes visa en gång gjorde med sina vaggande tongångar och sin symboliska lyrik. *Byssan Lull*, som vyssjat tusentals barn till ro, den som i en av verserna också berättar om

tre skutor: en bark, en brigg och så den tredje som har trasiga segel. Vad är det som har gått sönder? frågar jag mig och undrar samtidigt hur en skuta ska kunna komma någonvart när vinden går tvärsigenom segeldukarna. Jag känner mig med ens manad, att som en dykare bryta den blanka ytan och simma ner i tystnadens djup för att leta efter spår, delar, skärvor som kan pusslas ihop till en mosaik, en bild som hjälper mig att förstå ett barns berättelse som tiger.

Jag far en tid senare till Finland. Jag ska delta i en konferens om potentiellt traumatiserande händelser med särskilt fokus på hur de kan påverka barn. Flygplanskroppen lyfter österut och långt därnere öppnar sig vyn av vattnet som förbinder våra länder, havsviken som förresten också omnämns i *Byssan Lull*. Vislyriken sjunger om tre vindar som blåser på olika hav: Stora Ocean, lilla Skagerack och långt upp i Bottniska viken. Vindar för våra farkoster framåt, men får dem också att förlisa. Båtar, skutor och skepp, vanliga symboler för en människas liv i skaldekonsten. Bilden av de tre – modern, fadern och barnet – sveper med ens upp för mitt inre. Deras vandring i världen. Tystnaden som vilar runt barnet, som trots sin ringa ålder redan måste ha upplevt mycket på sin väg. Tyngden av hans okända livsberättelse blir med ens påtaglig alltmedan den väldiga flygplanskroppen stavar oupphörligt uppåt.

Vi behöver veta mer om ett barns historia för att

förstå dess tystnad. Var och en av oss kastas in i ett liv vi till en början själva inte alls har förmåga att begripa. Vi minns inte heller våra tidigaste år. Vår första lilla värld är i bästa fall en mamma och pappa som vi gör allt för att knyta an till. Men vi är helt okunniga om den historia som redan har spunnits runt dessa vuxna. Vi föds i själva verket in i skeenden påverkade av tider som fanns långt innan vi ens var påtänkta. Från vår icke-existens dimper vi rakt in i en berättelse som vi aldrig har valt eller bidragit till att skapa. Tystnad råder runt den tills vi en gång är så stora att vi möjligen anar vad den handlade om redan då vi var små, ovetande varelser.

Barnet som inte talar ramlade rakt in i en historia som ledde till att han en dag befann sig i en ranglig gummibåt på Medelhavet. Han visste inte varför. Han visste inte vart han var på väg. Han visste inte ens att vågor och vatten har språkliga benämningar. Men han befann sig mitt i upplevelsen: De rasande vindarna. De gigantiska brottsjöarna. Skummet. Dånnet. Skriken, ropen, tjuten, gråten. De skräckslagna människornas ansiktsuttryck.

– Vårt bagage föll överbord, berättar modern och nämner i en bisats att hennes broderade dukar gick samma öde till mötes. För mig beskriver hon väl minnet av båtfärden, men för barnet ligger den skrämmande händelsen bortom hans uttrycksförmåga. Hör det på något sätt ihop med att han inte talar?

– Han var så liten då. Han kan inte komma ihåg det som ägde rum, menar pappan. Och jag försöker säga att ögon ändå ser, öron hör, kroppen känner trots att vi är små och inte har ett språkligt minne. Att kroppen minns. Att den också påminns om det hemska som hänt när något liknande inträffar på nytt någon annanstans, på en annan plats, i en annan tid. Nutiden störtar rakt ner i dåtiden och allt tycks återupprepas, som om vi drabbas av en våg som kastar oss mellan tidsaspekter.

”Tiden är som vattnet, och vattnet är kallt och djupt som mitt eget medvetande”, skriver den isländske poeten Steinn Steinarr i diktsamlingen *Tiden och vattnet*. De tjuogo verserna i diktverket har tolkats som att de beskriver förlusten av en älskad människa. Det är en gåtfull lyrik som skapar en stämning som snuddar vid känsloläget i rummet där jag möter barnet, modern och fadern. För om jag lyssnar riktigt uppmärksamt – ljuder inte i moderns röst en ton som handlar om förlust? Inte bara av hennes broderier–

dess timmar av sömnad där hennes händer hanterade trådarna och nålen i målande mönster, dukar hon valde att ta med på sin flykt. Jag ser för mitt inre hur de svävar, rör sig böljande, seglar tidlöst i strömmande vatten någonstans i världshavens oåtkomliga djup. Hon betraktar sitt barn i rummet. Han stirrar åt motsatt håll. Jag påminns om Steinn Steinarrs verser som ropar ut mot den andre på oändliga avstånd:

Tystnaden rinner
som ett rött hav
över min röst.

Tystnaden rinner
som ett rostigt mörker
över din verklighet.

Tystnaden rinner
i tredubbel ring
kring sin tystnad.

Nuförtiden söker människor sig till tystnaden för att få ro i själen. Särskilt i stora städer och så också i Helsingfors. En broschyr jag hittar i planet på väg dit beskriver att tystnaden finns i Kajsaniemi botaniska trädgård, Tempelplatsens kyrka eller Himmelsberget. I min hemstad annonseras inte tystnaden på samma sätt, men jag letade efter den en gång på eget initiativ. Men vart jag än sökte mig fanns det alltid något ljud som trängde sig på. Det dova bruset av trafik följde mig långt bortom stadens utkanter. Jag reste därför fjärran från staden till milsvida skogar och vandrade in i dem. Och där stod jag med ens vid en spegelblank sjö. Inte en vågrörelse. Inte en vind. En ljuvlig stillhet. Men ändå – hörde jag inte ett ljud från bladet som plötsligt singlar ner från ett träd mot vattnet och lade sig lätt på ytan. Eller var det själva rörelsen som skapade ljudet inom mig?

I ett rofyllt ögonblick sjunger jag för barnet som inte säger någonting. Om tre stjärnor som vandrar på himlen, en vit, en röd och så den tredje som är månen den gula – *Byssan Lull* berättar i sin lugna, pulserande sång om färger och stjärnor i en oändlig rymd. Med ens känner jag en liten hand som rör vid min, stryker över den, som om den strök sig själv, samtidigt som munnen sakta sväljer vatten ur en flaska han har haft med sig. Han dricker långsamt som om den stillande melodin blandar sig med vattnet och flyter in i kroppen.

Och jag uppfattar i stunden att han är i kontakt med mig som representerar världen utanför hans, men också med böljande djup i sitt inre. Avstånd och närhet möts. Vi har funnit en trygg plats.

Ljud och rörelse ökar runt barnet med tiden. Ett rastlöst springande och hoppande. Händer som tar i leksaker och släpper dem. Trumman får sig några slag. Pianolocket åker ihop med ett brak. Och så upp igen. Barnet slår på pianotangenterna i det nedre registret så att det dånar. Jag ger sken av att bli rädd. Med ens söker han min blick, skrattar roat och skapar dånet igen. Igen och igen. Är det så musiken låter i honom? Varför låtsas jag i leken att jag blir rädd?

– Vi måste glömma det som har varit, säger föräldrarna och samtidigt trillar en bok ur min bokhylla: *History Beyond Trauma* med undertiteln *Whereof one cannot speak, thereof one cannot stay silent*, av författarna Françoise Davoine och Jean-Max Gaudillière. Alienation från sig själv, fragmentisering, bitar av frusen tid som vandrar genom generationer. Tidlös påverkan från platser, som ingen längre vill återse eller höra talas om. Räddningen är att någon följer med till dessa ställen, för att i en relation tillsammans finna språket för det onämnbara. Att med hjälp av någon hitta byggenstenarna till berättelsen om det ofattbara som en gång hände. Om sådant handlar läsningen. Visst förstår jag föräldrarnas förhållningssätt. Vissa minnen vill vi helst förpassa till evig tystnad. Men undertiteln på denna bok uttrycker, att det inte går att vara tyst om det vi inte kan prata om. Och dånet på pianot fortsätter.

Tystnad kan associeras till död. Det hör vi redan i språkets vardagliga uttryck som ”begrava i tystnad”, ”tiga ihjäl”, ”tiga som döden” eller ”lägga locket på” om vi förknippar ”locket” med en kista. Politikern Carl Bildt är på resa i sin bok *Uppdrag fred* och på bokomslaget finns ett foto där han sitter i ett flygplan och tittar ut över bergskedjor i forna Jugoslavien. Väl nere på marken är han i staden Brčko. Han skildrar hur snön ligger över ruiner så långt ögat kan nå. En värld har gått under. Men det djupaste intrycket är inte det som ögat ser, utan det som örat inte hör. I Brčko råder absolut tystnad. Liv innebär alltid ljud – av en bil, en hund, ett barn eller en avlägsen väg. I Brčko hörs absolut ingenting. Ingenting finns kvar, beskriver han.

Jag läste boken när jag var på väg till Bosnien-Hercegovina några år efter kriget. I Mostar fastnade min blick i kulhålen på väggarna. De stirrade tillbaka på mig som svarta, döda hål. Åsynen av de sönderskjutna

husen skapade ett stumt eko av ofattbara ljud, som en gång hade hörts i verkligheten. Väl hemma igen upptäckte jag att nästan alla mina fotografier föreställde svartprickiga, sönderskjutna väggar – ett tafatt försök att fånga det obegripliga.

Men mina starkaste minnen finns ändå inte på fotografierna. De utgörs av barnens skratt och lek på skolgårdarna i den krigshärjade staden Mostar. Kanske var det mitt sätt att låta ljuden av liv överskugga ekot av död. Det är tänkbart att ett barn från krig och konflikter i vår värld på ett likartat sätt rasar ut i ljud som aldrig ska ta slut för att överrösta minnet av den absoluta tystnaden i en skrämmande verklighet. Eller blir lika fruset, lika tyst som den vita snön på ruinerna av en bygd som en gång fanns. Drar sig tillbaka och gömmer sig i ett landskap av ingenting.

Så gör Ninni i *Berättelsen om det osynliga barnet* av Tove Jansson. Ninni har blivit både osynlig och tyst för att någon har behandlat henne illa. Om man skrämmer folk tillräckligt mycket blir de lätt osynliga, säger Tooticki som lämnar av henne hos muminfamiljen en sen kväll. En silverbjällra runt hennes dolda hals pinglar när hon rör sig, så att omgivningen kan se och höra var hon befinner sig. Historien kan betraktas som en symbolisk skildring av ett barn som söker skydd i ett ingenting, där det hemska inte längre kan nå en.

Spädbarnsforskaren Daniel Stern har gjort sig till tolk för hur ett nyfött barn erfar sin verklighet i *Ett litet barns dagbok*. Barnet reagerar på sin omvärld med stor känslighet. En solstråle faller genom ett fönster. Ett plötsligt ljud bryter lugna, strömmande, pågående ljudvågor. Sådana intryck är intensiva upplevelser för ett spädbarn. Vid alltför överväldigande sinnesintryck vänder sig ett litet barn inåt och avskärmar sig, skriver han.

Barnet jag möter på Mottagningen föddes på en plats där bomber föll och raketer tjöt.

– Det var vardagsmat, säger föräldrarna. Hur gjorde han för att skydda sig? grubblar jag. Och vad hände med hans inre liv som var i färd med att utvecklas? Inte minst orden som han ännu aldrig hade tagit i sin mun? För inte kan väl ett barns språkförmåga sprängas innan den ens har uppstått? undrar jag stilla för mig själv.

– Varför kan han inte prata? upprepar modern. På bottenarna av hennes ögon uppfattar jag så småningom ytterligare en fråga, som tonar fram allt tydligare i det som aldrig sägs på våra möten. Den ringer svagt likt klockan i det osynliga barnets halsband.

– Kommer han någonsin att tala? viskar hennes oroliga blick.

Och jag försöker förmedla till henne att jag tror och hoppas att vi tillsammans kan laga de trasiga seglen med de trådar vi har till hands.

– Lyssna på honom! Han har ju en röst, säger jag. Han hade den redan när han reflexmässigt tog sitt första andetag och skrek sekunderna efter sin födelse. Hör hur han använder den! Han gråter, tjoar och skrattar numera som andra barn. Se hur han rör sig i rummet där vi är!

I stunden springer barnet med ens mot modern, kryper upp i hennes knä och vill bli omfamnat. Hon sluter sina armar om honom. Och vaggvisan är återigen där med sina gungande, böljande tongångar. De sista stroferna som berättar om tre figurer:

Den första är vår tro.

Den andra är vårt hopp.

Den tredje är kärleken den röda.

Av skärvorna jag funnit i tystnadens hav har ett motiv i min mosaik börjat gestalta sig. Det handlar om att urskilja rörelsen som alltid bor någonstans i tystnaden. Om att varsebli tonen i det som inte hörs, men ändå kan förnimmas. Om att låta tanken och känslan ta språng i vårt inre för att fånga in tystnadens tonbilder. Då börjar ett barns berättelse... ○

REFERENSER

- Bildt, C. (1998). *Uppdrag fred*. Stockholm: Nordstedt
- Davoine, F. & Gaudilliere, J.-M. (2004). *History Beyond Trauma: Whereof one cannot speak, thereof one cannot stay silent*. New York: Other Press
- Jansson, T. (2019). *Det osynliga barnet*. Helsingfors: Förlaget M
- Steinarr, S. (1979). *Kanske har du aldrig varit till: Dikter i tolkning av Maj-Lis Holmberg*. Helsingfors: Schildts
- Stern, D. N. (2011). *Ett litet barns dagbok*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Taube, E. (2011). *Sånger*. Stockholm: Notfabriken

HILLEVI TORELL

Leg. psykoterapeut, musiker, terapeut, handledare och lärare i psykoterapi. Arbetar på Röda Korsets behandlingscenter för krigsskadade och torterade i Uppsala och för Region Uppsala.

FOTO LENA LJLESTRAND